

Simon Zsolt (1981) egyetemi hallgató az ELTE Bölcsészettudományi Karán. Kutatási területe a hettitológia, az indogermánisztika és az indoeurópai nyelvű népek őstörténete.

Európa nevének eredetéről

Simon Zsolt

Vészmadár járjon huhogón a rosszal
útjain, s vemhes szuka, rozsdá farkas
lanuvin rétről leloholva, kölykes
új anya-róka;

induláskor már utain keresztül
csapjon át nyílként, paripát ijesztve
hirtelen kígyó. De kiért szívem fél,
mint derekas jás,

érte felhívom – mielőtt leszállna
oly madár, záport ki jelez, tavunkra –
napkeletről jámbor imával én a
jósszavu hollót.

Légy szerencsés, légy, Galatea, bárhol
élsz, hová vágyol, s ne feledj el engem;
és utad balról sose tiltsa kósza
varju, se harkály.

Látod-é mégis, lesietve mily zajt
indít Órion? Tudom én, mi vészes
Adriánk öble; s hogy a tiszta lapya
mily gonoszat tesz.

Bárcsak ellenség fia, nője lenne,
dél szelének vak rohamát ki sínyli,
s rút robajlású haragos habok vert
part remegését.

Hajdan Európé a cseles bikára
bízta hótését ugyanígy, merész volt,
s látva szörnyekkel teli árt, csalatva,
sápadozott már.

Még imént réten szedeget virágot,
fűzi nimfáknak kegyesen csokorba,
most az éj mélyén csak a csillagokra
lát s a habokra.

Kréta földjén már, a hatalmason, száz-
városún, így szól: „Jaj, apám! elárult
lány-nevem! jámbor kegyelet! legyőzött
tébolyom engem!

Az Európa név eredetileg csak Görögország középső részét (Homérosz Apollón-himnusza 251 és 291) és a thrák s makedón északot foglalta magába (vö. Hérodotosz VI. 43 és VII. 8), szembeállítva a Peloponnészossal és a szigetvilággal. A görög kolonizációval fokozatosan növekvő földrajzi ismeretek lépésről-lépésre tágították Európa fogalmát. A 6. század végén a milétoszi Hekataiosz már Európára és Ázsiára osztotta a világot, amelyet Hérodotosz (IV. 42) tovább osztott három részre: Európára, Ázsiára és Libüére (azaz Afrikára).¹ Érdeemes megfigyelni, hogy mindhárom esetben egy kisebb földrajzi régió nevét terjesztették ki egy egész kontinensre. De honnan ered ennek a területnek a neve?

A nyelvészeket természetesen régóta izgatta e kérdés. Három, nem különösebben meglepő álláspont alakult ki: az Európa vagy keleti jövevényszó (1), vagy eredeti görög szó (2), vagy a görögök előtti őslakosság nyelvéből ered (3).²

1. A legszélesebb körben elterjedt, egyébként az ókorra visszamenő nézet szerint³ (lásd például Horatius III. 27-es ódáját) a kontinens névadója egy Európé nevű föníciai királylány. A legismertebb mítoszvariáns szerint a türoszi Agénór király lánya egy alkalommal a tengerparton virágot szedett, mikor Zeus meglátta és olthatatlan szerelemre gyulladt iránta. Bika alakot öltve elrabolta és Krétára vitte a királylányt, aki ott szülte meg neki a később híressé vált Minoszt és Rhadamanthüsz (valamint, a későbbi források szerint, Szarpédont). Európé végül Aszteriosz krétai királlyal házasodott össze, aki felnevelte gyermekeit. Bár apja fivéreit, köztük Kadmoszt, utánaküldte, hogy találják meg, ők másutt telepedtek le (Kadmosz Thébai alapítója lett). Több kutató⁴ – nem túl meggyőzően – amellet érvelt, hogy ez egy nyugati sémi mítosz görög adaptációja lenne, sőt utaltak arra, hogy Kadmosz neve ‘kelet’-et jelentene az északnyugati sémi nyelveken (mely etimológia melleleg erősen megkérdőjelezhető) – nyilván nem függetlenül attól, hogy a név sémi etimológiájának háttérét megteremtse. Ezzel szemben jól ismertek azok a körülmények, ahogy a görög tájakhoz kötődő mitikus képzetekből egy Föníciához kötött mítoszvariáns alakult ki.⁵

Az elmélet hívei szerint Európének beszélő neve lenne: általában a héber ‘éreb ‘este, napnyugta’ szóval kötik össze, de M. C. Astour szerint a kérdéses korszakban ezt még ‘arbnak ejtették. Ám az ő hosszas elemzéssel fellevezetett megoldása (föníciai *‘ārōb [ti. šamši], [nap]nyugta) – amely az egyedüli alternatíva e táboron belül – sem képes a jelentős hangtani különbségeket (a ‘ayn hiánya, az a : eu és a b : p ellentéte) megmagyarázni.

Mivel a hangtani különbségek áthidalhatatlanok, ezért ezt a javaslatot el kell vetni. Bár az ‘este > nyugat’ jelentésfejlődés hihető, ennek feltétlenül egy nyelvben kellett volna lezajlania, csakhogy a ‘nyugat’ jelentésű szó a kérdéses nyelvekben ma ‘ārāb, aminek végképp semmi köze nincs Európához (látható, bár a gyök ugyanaz, mégis eltérő szóval jelölték a napnyugtát és a nyugatot). Az pedig teljességgel valószínűtlen, hogy a föníciaiak Közép-Görögországot ‘esté’-nek nevezték volna, s hogy ezt az elnevezést az ott lakó görögök átvették volna. Végképp érthetetlen, mi köze lenne mindennek egy királylányhoz. Már Hérodotosz, a történetírás atyja is erősen kételkedett a kérdést illetően

Jaj, hová s honnan? Be kevés, ha egyszer hal, ki vétkes szűz. Zokogok valóban csúf cselekvésért? vagy a csalfa álom csal csupa csellet

engem ártatlant, az ivor kapun mely átszökik s játszik? Tovaszállni volt jobb hosszú vízárón, vagy a friss mezőkön tépni virágot?

Jaj, bikám, átkom! ha ma nékem adnák, szerteszagatnám haragos vasammal, szarvait szelném, akit úgy szerettem, szerte a szörnynek.

Szemtelen szöktem tova otthonunkból, szemtelen késem lezuhanni sírba. Add oroslánok közepette pórén bolygatom, isten!

Még előbb, semmint sanyarú soványság rontja szép arcám, s nedűit veszíti zsenge szép testem, legyek ily virágzón tigrisek étke.

Jaj, te hitvány – szól az apám utánam –, halni mért késele? Bizony itt e kőrís, s jó, hogy elkísért öved is: nyakadra véle s e fára!

Vagy ha sziklákat, ha ölf-hegyű vad szirteket kedvelsz, nosza, bízd magad gyors szélre; vagy jó lesz, ha cselédi munka vár, te királyi

magzat, és barbár fejedelmi asszony rabja léssz, ágyas?" Panaszát nevette – oldalán – dévaj Venus és Cupido, írja-lazítva.

Majd, mulatván már eleget: „Ne folytasd – szólít – a vad sírást, a heves panasz-szót, mert a meggyűlölt bika néked adja törtöni a szarvát.

Győzhetetlen nagy Jupiter – ne tudnád? – lett a férjed. Már ne zokogj, viseld jól nagy szerencsédet: neved egy világrész hordja ezentúl.”

Horatius, *Ódák*, III. 27
Devecseri Gábor fordítása

(IV. 45): ... *senki nem tudja, ... hogy kiről kapta a nevét vagy ki nevezte el, ha csak nem fogadjuk el ténynek, hogy a türoszi Európéről, s korábban, akárcsak a két másik földrésznek, ennek sem volt neve. Csakhogy tudjuk, ez a nő ázsiai eredetű volt, s még csak nem is lépett arra a földre, amelyet a hellének Európának neveznek, mert Phoinikiából Krétára, majd Krétáról Lükiába vándorolt* (Muraközy Gyula fordítása). Hérodotosz szkepticizmusa teljesen jogos. Különösen, ha arra gondolunk, hogy *Európosz* néven ismeretes két makedóniai város, valamint egy thesszáliai város és egy folyó. Másfelől számos más mitikus női alak is viselte ezt a nevet. Az eredet tisztázáshoz célszerűnek tűnik elválasztani a női nevet (s vele a mítoszokat) a földrajzi névtől.

2. A görög eredet mellett érvelők számára több lehetőség kínálkozott. Felvetették, hogy Európé neve gyanúsán egybecseng a *Kalliopé*, *Antiopé* típusú görög női nevekkal, így a név görögül értelmezendő: ‘messze látó’, vagy ‘széles arcú’. Ez akár még igaz is lehet – a női nevet, a mítoszok hősnőit illetően, de nem a kontinensre vonatkoztatva.

Elméletileg még két görög melléknévvel lehetne összekapcsolni Európa nevét: mindkettő *európosz*nak hangzik, az egyik jelentése ‘széles, tágas’, a másiké ‘sötét’. Csakhogy mindkét javaslat esetében meglehetősen nehéz elhessegetni a népetimológia gondolatát: ne feledjük, egyszerre kell tájegység, város- és folyónevet magyarázniuk. Nem növeli a bizalmat a második megoldás iránt Hészühiosz sem, aki glosszáiban Európét, a napnyugta földjét (!) a ‘sötét’ jelentésű melléknévvel kapcsolta össze.

3. Végül felvetették,⁶ hogy Európé neve a görögök előtt e tájon élt népesség(ek) nyelvéből ered. Ezt több dolog támasztja alá: egyrészt, hogy a görögországi földrajzi nevek gyakorta mennek vissza a görögök előtti népesség nyelvére vagy nyelveire. S valóban, számos *eur-* kezdetű pregörög helynevet ismerünk, melyek jó kisázsiai párhuzamokkal rendelkeznek. Mi több, *-óp-* képzőjű pregörög neveket is ismertünk. Ám rá kell mutatni arra, hogy a kutatásban igen kedvelt dolog a tisztázatlan eredetű szavakat erre a szubsztrátumra ráfogni. Mindamelllett, ha ez igaz is lenne, mindössze az alábbi kérdésekre nem tudjuk a választ: hány nyelvet beszéltek a görögök előtt – s hogy milyen nyelv(ek)et. Ebből fakadóan semmilyen magyarázatot nem tudunk adni ebben az esetben Európa nevének jelentésére.

Összefoglalásul megállapítható, hogy Európa nevének eredetét illetően majdnem teljes homályban tapogatózunk. Talán az a legvalószínűbb, hogy igen régi, még görögök előtti helynévvel állunk szemben – de ezzel ki is merült, amit bizton állíthatunk.

JEGYZETEK

- 1 A fogalom bővülésének lépéseire irodalommal lásd H. Berger, „Europe”: *RE* 6 (1907) col. 1298–1309.; Eckart Olshausen, „Europe”: *Der Neue Pauly* 4 (1998) col. 290–293.; Hans Treidler, „Europe”: *Der Kleine Pauly* 2 (1967) col. 448–449.
- 2 Vö. Hjalmar Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch I.*, Winter, Heidelberg, 1960, 593.; Pierre Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, Klincksieck, Paris, 1968, 388.; Martin L. West, *The East Face of Helicon. West Asiatic Elements in Greek Poetry and Myth*, Clarendon Press, Oxford, 1997, 451–452., további irodalommal.
- 3 Lásd különösen Michael C. Astour, *Hellenosemitica. An Ethnic and Cultural Study in West Semitic Impact on Mycenaean Greece*, Brill, Leiden, 1965, 128–139., irodalommal.
- 4 Astour, *i. m.* 131–139; West, *i. m.* 451–452.
- 5 Lásd J. Escher-Bürkli, „Europe”: *RE* 6 (1907) col. 1287–1298. még mindig értékes tanulmányát.
- 6 Vö. Ferdinand Sommer, „Ahhijava und kein Ende?": *Indogermanische Forschungen* 55 (1937) 185¹; Robert S. P. Beekes, *Pre-Greek. A Language Reconstructed*. <http://iasnt.leidenuniv.nl/ied/pdf/pre-greek.pdf>.